

УДК 811.161.2'271.12

ЗНАЧЕННЯ МОВНИХ НОРМ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Тетяна Масицька

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра української мови,
вул. Винниченка, 30-а, кімн. 305, 43025 Луцьк, Україна
тел.: 033 224 84 12
ел. пошта: massit@mail.ru*

Розглянуто особливості фонетичних, лексичних, граматичних, стилістичних і фразеологічних мовних норм. Акцентовано увагу на застосуванні мовних норм під час вивчення української мови як іноземної.

Ключові слова: мовна норма, норми вимови, норми наголошування, словотвірні норми, лексичні норми, морфологічні норми, норми синтаксису, стилістичні норми, фразеологічні норми.

Вивчення української мови як іноземної пов'язане не тільки з поглибленим опрацюванням фонетичного і граматичного аспектів, але й з пізнанням літератури та культури українського народу. Це збагачує словниковий запас, унормовує мовлення і формує мовну культуру. Однак процес формування мовної культури у студентів-іноземців є неодноразовим, а довготривалим і залежить від багатьох чинників. Він передбачає оволодіння двома формами літературної мови: усною і писемною, тому питання норми мови є актуальним і залежить від обох цих форм. Практичні заняття для студентів-іноземців у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки дали нам змогу виокремити проблему значення мовних норм у процесі вивчення української мови як іноземної. Мета нашої розвідки – охарактеризувати мовні норми, які є важливими для формування мовлення студентів-іноземців.

Мовні норми – це традиційні, найпоширеніші зафіксовані стандарти реалізації мовлення. Літературні мовні норми – загальноприйняті правила в усній і писемній формі спілкування. У процесі вивчення української мови як іноземної варто звернути увагу на такі функційно-структурні мовні норми: норми вимови, які встановлюють і регулюють вибір вимови голосних і приголосних звуків, визначають випадки варіативного оформлення слів і граматичних форм відповідно до закономірностей організації фонетичної системи: [мóлод´], а не [мóлот´], [шчáст´а], а не [зчáст´а], [дóбрий], а не [дóбри]. Проведені практичні заняття з української мови як іноземної засвідчили, що студентам з Конго, Камеруну, Гани, Сенегалу, які приїхали навчатися у Східноєвропейському університеті імені Лесі Українки, важко вимовляти звуки [шч], [з], [ч], [х], [ш].

Т. Донченко цілком правомірно вважає фонетику фундаментом курсу української мови для іноземців і вказує: „... без засвоєння фонетичних особливостей українського мовлення не тільки не можна оволодіти ним, а й зрозуміти закони писемної форми мови, засвоїти орфографічні норми. Без знання фонетичного рівня мови неможливе навчання як усного, так і писемного мовлення, тобто формування навичок слухання, говоріння, читання і письма українською мовою, а також оволодіння

навичками виразного мовлення” [6: 75]. Дослідниця зазначає: „Не вводячи термінів, студентам-іноземцям слід показати фонетичні засоби виразності усного українського мовлення. Це буде сприяти не тільки мотиваційному забезпеченню навчального процесу, свідомому й міцному засвоєнню фонетичних знань, виробленню вмінь і навичок усного мовлення, але й приверне увагу до української поезії ... Основним методом вивчення студентами-іноземцями української фонетики має стати спостереження над звуковим ладом вірша. Сутність підходу, що пропонується, полягає у тому, що, досягаючи звуковий лад, осмислюючи звукове оформлення і зміст вірша, студенти легше засвоюватимуть фонетику української мови. Така методика не тільки сприятиме свідомому поглибленню знань, виробленню умінь і навичок з української фонетики, але й посилюватиме культурологічний компонент заняття” [5: 181–182].

Потрібно звернути особливу увагу на засвоєння студентами-іноземцями найголовніших правил вимови голосних, приголосних, деяких звукосполучень і окремих граматичних форм. Труднощі становить вимова наголошених і ненаголошених голосних, нескладового [ў], дзвінкх приголосних перед глухими. Засвоюючи африкати [дж], [дз], які на письмі передаються сполученнями букв *д і ж*, *д і з*, студенти-іноземці повинні вимовляти їх зливо. Особливу увагу треба звернути на вимову слів: *атрус, тава, газда, гандж, танок, гатунок, твалт, тедзь, тирлига, глей, гніт* (у лампі), *тогель-могель, грати* (не плутати з дієсловом *грати*), *тринджоли, ґрунт, гудзик, гуля, джигун, дзига, гратчастий, гречний, твалтувати, тегати, телотати, терготати, терготіти, тинутти, трасувати* та інших, що мають проривний звук [г]. Варто порівняти вимову цих слів зі словами *гадюка, гарбуз, газета, газ, гай, галка, галерея, ганьба, гараж, голуб, гардероб, гвоздика, географія, герой, гімн, гімнастика, гора, гриб* і под. і зазначити, що звуки [г] та [ґ] потрібно вимовляти по-різному.

Норми наголошування та інтонування висловлень регулюють місце наголосу в окремих групах слів і граматичних форм, індивідуальні варіанти основних інтонаційних структур, які, своєю чергою, визначені практично та історичною традицією: *пómилка і помíлка, прóбстий і простíий, весняні́й і весня́ний, за́вжди і завже́ди, я́сний і яснийí, ві́сїти і висі́ти, алфа́віт і алфаві́т, та́кож і тако́ж, ба́йдуже і байдуже́, ко́рисний і корі́сний* (можливий подвійний наголос), але *обі́д і обід, ра́дій і радíй, пла́чу і плачу́, дзвóни і дзвоні́, ви́года і вигóда, о́рган і орга́н* (зміна наголосу утворює інше лексичне значення слова).

Словотвірні норми визначають правильний варіант підбору морфем, їхнє розташування і сполучення у складі новоутвореного слова: можна вжити слово *доброта*, але не можна *добрість*, треба *ручище*, але не *ручина*, *хитрун*, а не *хитрець*, *мудрець*, а не *мудрун*, *бондарівна*, *царівна*, але не *вчителівна*, *поштарівна*, *лікарівна*.

Лексичні норми характеризують вибір слова відповідно до змісту і мети висловлювання. Нерідко студенти не розрізняють лексичного значення деяких слів. Тому потрібно акцентувати увагу на розрізненні лексичного значення слів: *кампанія* і *компанія*, *талан* і *талант*, *адреса* і *адрес*, *буланний* і *булатний*, *поверхневі* і *поверхові*, *земний* і *земляний*, *ароматна* і *ароматизована*, *ідеальний* та *ідеалістичний*, *орден* і *ордер*, *корисний* і *корисливий*, *відношення* і *відносини*, *первинне* і *первісне*, *психічна* і *психологічна*, *шкірна* і *шкіряна* і под. Потрібно вказати на багатство української мови, наприклад, у Словнику синонімів української мови наведено такі синоніми до дієслова *іти* (*йти*): 1. **Іті** [**йти**] (роблячи кроки, пересуватися в просторі), **простувати**, **прямувати**, **ступати**, **мандрувати** *розм.*, **топати** *розм.*, **тупцювати** *розм.*, **тупцяти** *розм.*, **тупати** *розм.*, **грясті** *уроч.*, *поет.*, **поступатися** *розм.*, **поступати** *заст.*; **крокувати**, **марширувати** [**маршувати**] *розм.* (перев. широким, розміреним кроком);

виступати (поважно, з гідністю); **пливті** [плисти], **пліннути** (плавно або суцільною масою); **братися** *розм.* (перев. через силу); **махати** *розм.*, **шурувати** *розм.* (перев. у наказ. способі – швидко, енергійно); **чимчикувати** *розм.* (часто ступаючи); **рубати** *розм.* (енергійно, ступаючи твердо, чітко); **теліпатися** *розм.*, **телющитися** *розм.*, **таскатися** *розм.* (далеко або неохоче); **пёрти** *фам.*, **пёртися** *фам.*, **тарабанитися** *фам.* (на велику відстань) [9: 674]. Використання того чи того дієслова залежить від стилю мовлення. Відхилення від лексичних норм у мовній практиці студентів-іноземців зумовлені насамперед незнанням лексичного значення слова, відсутністю знань про синонімічні ряди. О. Пономарів цілком слушно вказує: „Мову потрібно знати в усьому її синонімічному багатстві” [7: 13].

Морфологічні норми передбачають особливості будови слів і творення їхніх форм, а також обумовлюють поєднання одного слова з іншим. Треба вживати *лучани*, *львів'яни*, *киязни*, а не *одешани*, *київці*, нормою є *по-батьківськи* і *по-батьківському*, *по-материнськи*, але не *по-вашенськи*, *по-нашенськи* (треба: *по-вашо*, *по-нашо*), потрібно вживати *дрібен дощик*, *красна дівчина*, але не *дрібна дощика*, *красна хлопець*, потрібно вживати *материн*, *сестрин*, але не *братин*, *татин*, вживаємо *винен*, *певен*, *варт*, *потрібен*, *годен*, *ладен*, *повен*, *здоров*, *рад*, *славен*, *ясен*, *срібен*, *дрібен*, *зелен*, *красен* і не можна вживати *голоден*, *стомлен*, *щасливен*, *веселен*. Важким для студентів-іноземців є засвоєння теми закінчення іменників жіночого роду першої відміни твердої, м'якої та мішаної групи; закінчення іменників чоловічого роду м'якої групи другої відміни, утворення дієприкметників та дієприслівників.

Норми синтаксису визначають правильне конструювання простих і складних речень. На практичних заняттях вказуємо на складнопідрядні конструкції: „*Коли ми гуляли містом, ішов сніг*”, а не „*Гуляючи містом, ішов сніг*”; „*Сестра попросила брата купити їй книгу*”, а не „*Сестра попросила брата купити собі книгу*”; „*Мама, відчинивши двері, запросила гостей до хати*”, а не „*Відчинивши двері, мама запросила гостей до хати*”. Потрібно звернути детальну увагу на граматичну сполучуваність слів, оскільки для студентів-іноземців це є однією з основ оволодіння українською мовою. Зокрема, вказуємо на семантичну залежність окремих слів від дієслова, напр.: *читати книжку*, *лекцію*, *журнал*; *писати завдання*, *вправу*, *листа*; *іти в університет*, *в магазин*, *у бібліотеку*; *розповідати студентам*, *друзям*, *батькам*, *сестрі*, *подрузі*; *вчити українську мову*, *правило*, *слова* і под. А. П. Загнітко визначає залежність як „... несамостійність мовної одиниці, підпорядкованість, неспроможність її бути вжитою без головної, стрижневої”, а залежний компонент речення як „... компонент структури, що перебуває у відношенні залежності від іншого – головного (стрижневого) компонента” [4: 303, 302]. Наприклад, група дієслів, що вказують на зміну кольорової гами: *багритися*, *багрити*, *багряніти*, *біліти*, *білітися*, *білішати*, *блакитніти*, *блакитнішати*, *буріти*, *буряковіти*, *відбіліти*, *вижовтитися*, *вижовтіти*, *відзеленіти*, *вчорніти*, *голубіти*, *голубішати*, *жовкнути*, *жовтіти*, *жовтішати*, *забагровіти*, *забагряніти*, *забіліти*, *заголубіти*, *зазеленіти*, *ззолотіти*, *зарожевіти*, *засивіти*, *засиніти*, *засіріти*, *засріблитися*, *зачервоніти*, *зачервонішати*, *зачорніти*, *збагровіти*, *збагряніти*, *збуряковіти*, *зголубіти*, *зеленіти*, *зеленішати*, *жовтіти*, *золотіти*, *позолотішати*, *перезжовкнути*, *поголубіти*, *поголубішати*, *пожовкнути*, *пожовтіти*, *позолотіти*, *прожовкнути*, *рижіти*, *рожевіти*, *рябіти*, *рябітися*, *ряботіти*, *рябішати*, *синіти*, *синішати*, *сіріти*, *сірішати*, *червоніти*, *червонішати*, *чорніти*, *чорнішати* тощо [8] формує залежні іменники, що виражені назвами осіб: „*Дівчина почервоніла*», „*Хлопець побілів*” та назвами предметів: „*Зеленіє трава*”, „*Обличчя червоніє*”, „*Хмара чорніє*”. Дієслова, що виражають звуки, властиві птахам, тваринам,

комахам: бекати, бекнути, вицати, вити, витьохкувати, вищебечувати, відскрекотати, відскрекотіти, відсюрчати, відтуркотіти, відцокувати, відцокотіти, відцебетати, воркотати, воркотіти, воркувати, гавкати, гавкнути, гавкотіти, гагакати, гарчати, терготати, тогнути, тоготати, тоготіти, деренчати, деренькотати, деренькотіти, дерчати, дзижчати, дзякати, загавкати, загавкотіти, загарчати, зателгати, зателготати, зателготіти, затоготати, затоготіти, задеркотати, задеркотіти, закаркати, закахкати, заквакати, заквилити, заквоктати, закигикати, заклекотати, заклекотіти, закувати, закувікати, закугикати, закукурікати, закудкудахкати, замекати, замурчати, занявкати, занявчати, запискотати, запискотіти, зацирхати, заревіти, заревти, зарокотіти, засичати, заскавуліти, заскавчати, заскиглити, заскрекотати, заскрекотіти, зацокотати, зацокотіти, зацвіркотати, зацвіркотіти, зацвірчати, каркати, каркнути, квакати, квилити, квоктати, кигикати, кигикнути, крукати, крякати, кудкудахкати, кукурікати, мекати, мекнути, мукати, муркотати, муркотіти, мурчати, наскрекотати, нащебетати, нявкати, нявкотіти, перецокотати, перецокотіти, пискати, пискнути, пискотіти, перецебетати, підгавкувати, поворкотати, поворкотіти, поворкувати, продзижчати, проквилити, проквиляти, прокигикати, прокрякати, скавучати, скрекотати, скрекотіти, теркотати, токотіти, цвірінькати, цвірінькотати, цвірінькотіти, цвіріньчати тощо [8] переважно формують залежність одного іменника, вираженого номінаціями фауни, напр.: „Собака загавкав”, „Кіт нявкає”, „Кішка муркотить”, „Зозуля закувала”, „Півень кукурікає”, „Жаба квакає”, „Горобець цвірінькає”, „Гуси зателготіли”, „Муха дзижчить”. Дієслова процесуально-локативної семантики, що вказують на місцеперебування суб’єкта: бути, відлежати, відсидіти, відстояти, вилежати, висидіти, устояти, жити, залишатися, залежатися, засидітися, застоятися, знаходитися, з’явитися, коренитися, лежати, мешкати, опинитися, опинятися, перебувати, перебути, перележати, пересидіти, перестояти, полежати, посидіти, постояти, поселитися, поспочивати, поспочити, проживати, пролежати, просидіти, промешкати, простояти, розташуватися, розташовуватися, сидіти, стояти, юртитися, юртуватися та ін. [8] утворюють семантико-синтаксичну залежність суб’єкта і локатива, напр.: „Дівчина сидить у саду”, „Студенти живуть у гуртожитку”, „Хлопець стоїть біля вікна”. Дієслова, що вказують на зміну якості: в’янути, дешиєшати, дорожчати, засохнути, гіршати, гіркнути, гарячішати, гострішати, густіти, дужчати, духмяніти, засихати, зів’яти, іржавіти, кислішати, гіркнути, почерствіти, прокиснути, сохнути, рідіти, рідшати, солодишати, скисати, твердіти, твердішати, тверднути, трухліти, шершавіти, черствіти і под. [8] переважно формують залежність одного іменника, вираженого предметним значенням, напр.: „Квіти в’януть”, „Молоко скисає”, „Білизна сохне”, „Хліб черствіє”. Семантика таких дієслів, як: видавати, видати, виділити, виділяти, віддавати, віддати, вручати, вручити, давати, дарити, дарувати, дати, завдавати, завдати, задарити, задаровувати, задарувати, задарювати, заповідати, заповісти, здарувати, здавати, нагороджувати, нагородити, надарити, надарувати, надаряти, недодавати, недодати, обдаровувати, передавати, передаровувати, передарувати, передати, повіддавати, подати, понадавати, понадаровувати, понадарувати, попересилати, роздарити, роздаровувати, роздати і под. [8] передбачає значення передачі певного предмета адресату, напр.: „Дівчина подарувала подрузі книгу”, „Бібліотекар видала студентам підручники”, „Мама дала цукерку доньці”. На думку О. Антонів, „Питання навчальної семантизації граматичного матеріалу є складнішим, аніж пояснення значень нової для іноземців лексики. Проблема полягає насамперед у труднощах підбору

такого способу семантизації, за допомогою якого можна було б ефективно розкрити особливості тих чи інших граматичних значень, щоб навчити студентів з інших країн правильно вживати відповідні граматичні форми слів” [1: 129]. Дослідниця вважає, що найоптимальнішими для семантизації граматичного матеріалу є такі прийоми, як: наочність (предметна та зображальна, моторна), переклад, тлумачення, контекст і вказує: „Найефективнішими прийомами семантизації граматичного матеріалу є переклад та зображальна наочність. Їх застосовують на всіх етапах вивчення мови. Для характеристики моделей граматичної сполучуваності слів широко використовують прийом введення мовних одиниць у контекст як основний чи додатковий до інших прийомів семантизації. Пояснення нових граматичних значень за допомогою тлумачення застосовують рідше, переважно на середньому та завершальному етапі вивчення мови” [1: 129–132].

Стилістичні норми зумовлюють вибір слова або синтаксичної конструкції щодо умови спілкування і стилю викладу: так, із синонімів: *мовознавець, лінгвіст, мовник* перші дві лексеми вживають у науковому стилі, лексему *мовник* переважно використовують у розмовному стилі та стилі художньої літератури. Існує відмінність і у сфері вживання таких тотожних за семантикою слів: *борошно* й *мука*; *лелека* й *чорногуз*, *бусол*, *жабоїд*, *бузько*; *лепеха* й *аір*, *татарське зілля*, *татариння*, *татарак*, *ірній корінь*, *шувар*; *летіти* й *плисти*, *пливти*, *плинути*, *линути*, *буяти*, *маяти*, *витати*, *линнути*, *пірнати*, *шкірувати*, *шугати*, *шмигати*, *шмигляти* [9: 86; 758–759]. Лексеми: *борошно*, *лелека*, *лепеха*, *летіти* є надбанням літературної мови, а вживання інших варіантів є обмеженим як локально, так і стилістично.

У межах норми співіснують мовні варіанти. А. П. Загнітко вважає: „Проблема варіантності і норми пронизує всю мовну систему і значною мірою зумовлює різноманітні правописні дискусії <...> і пов’язана з особливостями співвідношення діалектів і нормативної практики (пор. різноманітні хитання в роді, числі іменників), міжмовними впливами (різноманітні наголошування слів тощо), ширення нової норми під впливом соціологічних чинників. Розгляд статусу варіанта повинен здійснюватися не тільки (а може, й загалом) за тезою частотності використання, а через встановлення пріоритетності варіанта, його відповідності загальноусталеним зразкам і типам” [3: 130]. Слушною є думка О. Баранівської, яка вказує: „Лексику, граматику і стилістику іноземної мови найкраще і найефективніше вивчати комплексно, і це не залежить від рівня оволодіння мовою. Останній слід враховувати тільки при виборі текстів” [2: 62].

Фразеологічні норми передбачають правильне розуміння і вживання фразеологізмів у мовленні: треба казати „*Вішати лапу на вуха*”, „*І стіни мають вуха*”, „*Аж за живіт братися*”, „*Аж мурашки забігали по спині*” і не можна „*Класти котлети на вуха*”, „*І двері мають вуха*”, „*Аж за шлунок братися*”, „*Аж жуки забігали по спині*”.

Студенти-іноземці мають орієнтуватися на засоби і форми українського літературного мовлення, які створювали носії мови. Дотримання мовних норм і виконання практичних завдань допоможе студентам-іноземцям закріпити в індивідуальному мовленні застосування відповідних правил української літературної мови та сприятиме підвищенню загальної мовленнєвої культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонів О. Граматичний матеріал у дистанційному курсі української мови як іноземної / Олександра Антонів // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Львів, 2010. – Вип. 5. – С. 128–136.
2. Баранівська О. Художній і публіцистичний тексти як засоби навчання української мови як іноземної / Оксана Баранівська // TeKa Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych. – Lublin, 2008. – Том III. – С. 60–66.
3. Загнітко А. П. Варіант і норма – проблема уніфікації та кодифікації в сучасній українській правописно-граматичній практиці / А. П. Загнітко // Українська мова – державна мова України: статті та тези за матеріалами конференції. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. – С.128–130.
4. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4 т. / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 2012. – Т. 1. – 402 с.
5. Донченко Т. Вивчення фонетики і графіки української мови як іноземної (на матеріалі поезії) / Тамара Донченко // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 180–190.
6. Донченко Т. Вивчення фонетики української мови студентами-іноземцями / Тамара Донченко // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Львів, 2010. – Вип. 5. – С. 75–81.
7. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради : навч. посібн. / Олександр Пономарів. – 2-ге вид., стереотип.– К. : Либідь, 2001. – 240 с.
8. Словник української мови : в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
9. Словник синонімів української мови : в 2 т. / [ред. кол. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін.]. – К. : Наук. думка, 1999 – 2000. – Т.1. – 1026 с.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2014

доопрацьована 10.02.2014

прийнята до друку 15.02.2014

THE MEANING OF LINGUISTIC NORMS IN THE PROCESS OF STUDYING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Tetiana Masytska

*Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of the Ukrainian language,
Vynnychenka st., 30-a, room.305, 43025, Lutsk, Ukraine
phone: 033 224 84 12
e-mail: massit@mail.ru*

This article investigates the features of phonetic, lexical, grammatical, stylistic and idiomatic language norms. Attention is focused on the process of language norms used in the study of Ukrainian as a foreign language.

Key words: linguistic norms, rules of pronunciation, accent rules, derivative rules, lexical rules, morphological rules, rules of syntax, stylistic norms, phraseological rules.

ЗНАЧЕНИЕ ЯЗЫКОВЫХ НОРМ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Татьяна Масицкая

*Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра украинского языка,
ул. Винниченко, 30-а, комн. 305, 43025 Луцк, Украина
тел.: 033 224 84 12
эл. почта: massit@mail.ru*

Рассмотрены особенности фонетических, лексических, грамматических, стилистических и фразеологических языковых норм. Акцентируется внимание на применении языковых норм при изучении украинского языка как иностранного.

Ключевые слова: языковая норма, нормы произношения, нормы ударения, словообразовательные нормы, лексические нормы, морфологические нормы, нормы синтаксиса, стилистические нормы, фразеологические нормы.